

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ ХХІ СТОРІЧЧЯ**С.Д. Максименко**

дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
2883320@gmail.com

Максименко С.Д. Теоретико-методологічні засади розвитку психологічної науки ХХІ сторіччя. Стаття висвітлює теоретико-методологічні засади розвитку сучасної психологічної науки. Акцентовано, що психологічна наука України нині забезпечує здійснення фундаментальних та прикладних досліджень. Важливим напрямом роботи сучасних психологів виокремлено психологічний супровід освітніх процесів на усіх рівнях. Підкреслено, що прогрес сучасної психології пов'язаний із важливою методологічною переорієнтацією. В основу, проблемного, а не галузевого підходу, пропонується покласти генетико-моделюючий метод, основні принципи котрого дозволяють вирішувати проблеми в межах цілісного підходу, в їх розвитку і становленні. Згідно з авторською оригінальною теоретичною парадигмою, в основі генези психології особистості лежить дія нужди як генетично вихідної одиниці розвитку і існування особистості. Розкрито і схарактеризовано принципи побудови генетико-моделюючого методу. Виокремлено проблему взаємодії людини з сучасними носіями інформації.

Ключові слова: біосоціальна єдність, генетико-моделюючий метод, нужда (джерело і рушійна сила розвитку особистості), особистість, психологічний супровід освітніх процесів, самодетермінація, самомоделювання,

Maksimenko, S.D. Theoretical and methodological principles of psychological science development in the XXI century. The article covers theoretical and methodological foundations of psychological science development in the XXI century. It has been emphasized that the psychological science of Ukraine provides the implementation of fundamental and applied research to promote the country's rapid coming out of socio-economic crisis. Approaches to find the solution and ensure psychological assistance to ATO fighters are considered in the procedural aspect. The central area of research activity is psychological protection of population from hostile propaganda. An important direction of modern psychologists' work is the psychological support of educational processes at all stages. Thus particular attention is focused on the problems of a personality development. It has been emphasized that the progress of modern psychology is associated with significant methodological reorientation. It is suggested to use a genetic modelling method, the main principles of which allow to solve the problems within the holistic approach, in the process of their development and formation. The method studies the peculiarities of self-identity or self-evolving and the purpose is to shape a genetically derived discrepant personality that is constantly evolving and forming. According to the author's original theoretical paradigm, at the basis of the personality's psychological genesis lies the need for action as a genetically original measurement unit of individual development and existence. This energy-intensive information flow represented as a need specifically unites the biological and social determinants and acts as a lifelong driving force for the self-development of a human being - the personality. The principles of constructing a genetic modelling method have been described and characterized. The problem of human interaction with modern media carriers is singled out.

Key words: biosocial unity, genetic modelling method, need (source and driving force of personality development), personality, psychological support of educational processes, self-determination, self-modelling.

Постановка проблеми. Психологія в ХХІ столітті остаточно сформувалася як міждисциплінарна та метакогнітивна наука. Внаслідок цього, особливого значення для неї набули прогнозувальна функція та питання ефективного трансферу величезної кількості наявних психологічних напрацювань у практику. Зокрема, можна назвати такі важливі її завдання як прогнозування психічної діяльності людини у контексті розвитку нових інформаційних технологій, прогнозування трансформації моральних норм, сприяння особистісному та професійному становленню нової творчої молоді, розвиток психології знання, як провідної для суспільства екопсихологічної проблеми тощо.

Адже сьогодні людство вступило у новий, складний і неоднозначний період, який характеризується постійними кризами різного змісту і ступеня глибини, пов'язаними у тому числі з людським чинником, стосунками між державами і людьми, глибинним нерозумінням одне одного. Сучасні гібридні та інформаційні війни, суспільно-економічні кризи виводять на перший план соціально-психологічні та психологічні проблеми, що також зумовлюють надзвичайно високу значущість психологічної науки, її вирішальну роль у забезпеченні розвитку держави і суспільства.

Метою статті є висвітлення авторської позиції щодо теоретико-методологічних засад розвитку сучасної психологічної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Проілюструємо це на прикладі сучасної української психології, яка переживає особливий період становлення, обумовлений, головним чином, двома взаємопов’язаними факторами. З одного боку, відбуваються значні і неочікувані зміни в житті суспільства (а отже – в житті людини), які зовсім не пов’язані з історичними традиціями. Отже, вимагають креативного підходу, нових, нетрадиційних рішень і поворотів життя. Це, повторимо, відбивається на житті кожної людини. При цьому, вказані зміни, на жаль, (відносно існування особистості) за незначними винятками слід вважати негативними. Так, свобода, яка так приваблювала, обертається фінансовою залежністю, розгубленістю, неготовністю формувати і здійснювати відповідні рішення. Ми відмічаємо більш жорстку раціональність у стосунках, різке зниження емпатійності, формування особистісних квазіцінностей, різке зниження духовного потенціалу людини.

Відповідно, психологічна наука України нині забезпечує здійснення фундаментальних та прикладних досліджень, спрямованих на задоволення актуальних запитів суспільства, освіти, управління, промисловості та безпеки держави, науково-психологічне осмислення реалій і викликів сьогодення, трансформаційних процесів у суспільстві та освіті, зміцнення зв’язку досліджень з освітньою практикою.

Психологічні дослідження також спрямовані на забезпечення якнайшвидшого виходу країни із суспільно-економічної кризи та покликані у подальшому, разом із іншими науковими галузями, забезпечити сприяння її розвитку та успішній інтеграції до цивілізованої світової спільноти.

Дослідження більшості галузей психології розвиваються динамічно, виконують унікальні дослідницькі функції, що мають безпосереднє практичне значення для психологічного забезпечення процесів розвитку та модернізації українського суспільства, підвищення ролі людського фактору в суспільному житті, формування модерної української нації, конструктивного впливу на стан суспільної свідомості, соціально-психологічної реабілітації постраждалих внаслідок воєнних дій на сході країни, протидії зовнішній інформаційній агресії. Ефективне виконання цих та інших суспільно важливих функцій передбачає наявність розвиненої інфраструктури психологічної науки та відповідного експертного середовища високого рівня кваліфікації.

Яскравим прикладом такої роботи психологів науковців та практиків, згідно нагальних викликів часу, є в останні п’ять років масштабна діяльність по всій Україні, спрямована на психологічне забезпечення воїнів та волонтерів АТО.

Зростання ролі психологічних чинників у сучасних війнах та локальних конфліктах, службово-бойовій діяльності правоохоронних підрозділів засвідчує необхідність психологічного супроводу людей, які задіяні в цих сферах. Існують різні підходи до вирішення цієї проблеми в процесуальному аспекті. Це психологічний відбір учасників АТО, супровід та психологічне відновлення особового складу та психологічної підтримки членів їх сімей.

Особливість бойової обстановки для кожного бійця без винятку полягає в появі негативних психічних станів, які виникають внаслідок впливу бойових умов на психіку. Вони характеризують домінуванням гострих або хронічних негативних емоційних переживань (тривоги, шоку, страху, депресії, дратівливості, агресії, дискомфорту). У відповідь на бойовий стрес у бійця виникає стан тривоги і сум’яття, що є автоматичною підготовкою організму людини до наступної активної дії - атакуючої або захисної.

Реакція на бойовий стрес є стійкою, і вона зберігається у людини й після того, як вона повернулася в мирне життя. Можна виділити три типи станів у бійців, які повернулися з АТО: психологічний посттравматичний стрес, реакція; невротичні стани, гострі затяжні невротичні розлади; реактивні психози різних видів.

Слід відзначити, що, якщо борець не пройшов психологічну реабілітацію впродовж трьох-шести тижнів (через відмову чи з інших причин), то це призводить до глибоких стійких депресій та самогубства. Тому своєчасне звернення за допомогою рідних і близьких може сприяти поліпшенню стану здоров’я бійця. При наявності розгалуженої системи психологічної реабілітації, як вона планується, можна сподіватися, що цей процес буде найменш болісним.

Надзвичайно важливим питанням також є захист нашого населення від ворожої пропаганди. Адже, з преси, телебачення та Інтернету на нас ллються мегабайти інформації і що з цього - правда, а що маніпуляція - розібратися пересічній людині важко.

Сьогодні пропаганда не дає прямих конкретних відповідей, а тільки підштовхує людей до потрібних пропагандистам висновків так, щоб люди думали, що прийшли до них самі. Інформаційна пропаганда здійснюється через усі ЗМІ і соціальні мережі. Але найбільше для цього використовують телебачення, яке дає ефект присутності та співучасті успішніше, ніж Інтернет або преса.

Приємів інформаційної пропаганди багато. Ось тільки деякі з них:

- Виділення не тих головних новин. З метою маніпуляції свідомістю з усього ряду подій журналісти чи політики вибирають тільки найбільш важливі і зручні для них.

- Залякування «найгіршим сценарієм». Практика «зараз погано, але могло бути ще гірше» сьогодні працює, як ніколи.

- Зомбування звуком. На телебаченні ця практика вдало прижилася. Звуковий і відеоряд можуть присипляти або порушувати свідомість, як результат - людина перестає критично сприймати інформацію або навпаки - проявляє лютість і обурення.

- Маніпуляція цифрами. За допомогою цифр і статистичних даних можна маніпулювати, звинувачувати і аргументувати. Не всі можуть швидко оцінювати і аналізувати цифри. Тому, грізна зброя пропагандиста - брехливі соціологічні дані і псевдо-опитування.

Як вберегти себе від інформаційної пропаганди?

1. Варто більше читати, а не слухати або дивитися. Коли людина читає, вона мислить критичніше, і їй не так легко ввести в оману.

2. 15-20 хвилин новин на день достатньо, щоб бути в курсі подій і не потрапити під вплив пропаганди. Шкідливо жити політикою і приймати близько до серця заяви політиків і чиновників.

3. Нікому не варто вірити на 100%. Всю отриману важливу для вас інформацію потрібно перевіряти ще раз, а також здійснювати самоаналіз. Усвідомити важливість або другорядність отриманої інформації.

4. Потрібно пам'ятати прийоми маніпулювання і помічати їх у житті.

Ще одним важливим напрямом роботи сучасних психологів є психологічний супровід освітніх процесів на усіх рівнях. Особлива увага при цьому зосереджена на проблемах розвитку особистості. Зокрема, на основі розробленої в Інституті психології імені Г.С. Костюка концепції психічного розвитку особистості визначено вимоги до психологічного супроводу неперервної освіти та алгоритм його впровадження на усіх рівнях освітнього процесу. Розроблено критерії особистісного розвитку, визначення напрямку розвитку, суб'єктної готовності до діяльності, створено програму моніторингу психологічних проблем процесу розвитку особистості.

Серед сучасних світових тенденцій, успішно реалізованих в українській психологічній науці, слід згадати також проблему розвитку упродовж усього життя, і, відповідно, зацікавленість психологією дорослих і, особливо, літніх людей. Життя, на щастя, стає поступово більш довготривалим. Це викликає, з одного боку, наслідки, які не завжди радісно зустрічаються суспільством, наприклад, збільшення віку виходу на пенсію (це теж світова тенденція). З іншого боку, подовжується також і період активної діяльності, коли немолода людина робить успішний внесок у загальний результат діяльності, вкладаючи туди свій багаторічний досвід і багаж знань. У дослідженнях, проведених в Інституті психології імені Г.С.Костюка НАПН України, переконливо показані значні результати інтелектуально-творчої синергії мудрості людей похилого віку і динамічної інтелектуальної активності молодих.

У той же час, існують беззаперечні психофізіологічні закони, відповідно до яких старість несе не тільки соматичні проблеми зі здоров'ям, зором, слухом, витривалістю тощо, але й послаблення пам'яті, подекуди уваги, зменшення швидкості мисленнєвих процесів. Сучасна українська психологія успішно працює над психологічними проблемами збереження і підтримки інтелекту людей похилого віку. Для цього використовуються не тільки очні тренінги та індивідуальні заняття, але й безмежні можливості віртуального простору, зокрема, дистанційного навчання. В Інституті психології створений і уже кілька років успішно працює дистанційний курс інтелектуальної підтримки людей похилого віку, в якому об'єднані завдання на збереження і підтримку пам'яті, причому як короткочасної, так і довготривалої, уваги і уваги, розв'язування задач, вербальної активності тощо. У цьому курсі увага приділена також і так званим метакогніціям, зокрема, рефлексії, стратегічності мислення, вмінням

пошуку і самостійної постановки задачі, децентрації, тобто повазі до іншої точки зору та умінню її приймати. Децентрація набуває в старості великого значення, оскільки всім нам відома, скажімо так, м’яко, певна ригідність старих людей та їх неготовність до прийняття нового, змін, зокрема, на жаль, і суспільних.

Безмежні можливості віртуального простору ми використовуємо також і в дослідженнях по інтелектуальному розвитку дорослих людей. Всі ми живемо у соціумі, який динамічно змінюється і вимагає від кожного з нас такого самого динамічного розвитку. І, замість подекуди безцільного спілкування у соціальних мережах або блукання по сайтах, перевантажених деструктивною і фейковою інформацією, ми пропонуємо розвивальний контент, який збагачує інтелектуально і духовно, додає щось суттєве до картини світу людини, вдосконаливши і розвинувши її. Це, зокрема, дистанційні курси інтелектуально-творчого розвитку дорослих, комунікативної компетентності, розвитку суб’єктності, умінь проектування, продуктивного вирішення конфліктів та інші.

Наведемо і інші приклади нашої роботи в контексті вищесказаного. Так, розроблено ефективну модель адаптації підлітків до умов сучасного соціокультурного середовища. Визначено психологічні засоби та прийоми зміни їх ставлення до суспільно значущих цінностей та формування соціально схвалюваної поведінки.

Визначено загальні закономірності вікової динаміки духовного розвитку особистості як утворення її свідомості і самосвідомості та важливої складової особистісного розвитку у різні вікові періоди. З’ясовано напрями впливу екологічно орієнтованого способу життя на розвиток особистості.

Визначено психологічні закономірності та детермінанти особистісного розвитку сучасного дошкільника в умовах трансформації суспільства. Створено модель моніторингу когнітивного розвитку дітей, що спирається на фундаментальні теоретичні та експериментальні дослідження вікової психології.

Розроблено нові діагностичні та корекційні методики, технології, тренінгові програми. Зокрема, розроблено концептуальні засади та технології проектування дистанційного курсу навчання «Успіх», спрямованого на розвиток психологічних компетенцій життєвої успішності. Розроблено методику психодіагностичного обстеження обдарованих дітей та молоді на різних етапах онтогенезу. Створено систему психодіагностичних методик, спрямованих на визначення схильності дитини до соціально дезадаптованої поведінки та виявлення ступеня її соціальної дезадаптації. Розроблено та модифіковано критеріально-орієнтовані діагностичні методики, спрямовані на виявлення особливостей словесно-логічного мислення старшокласників та духовної складової когнітивного розвитку особистості в умовах малих груп. Розроблено також концепцію дистанційної професійної психодіагностики та здійснено її практичне втілення шляхом розробки психодіагностичних Інтернет-сайтів. Створено систему методик діагностики когнітивних здатностей дітей молодшого шкільного віку, яка дозволила виявити нові тенденції в розвитку дітей, що викликані інформаційно-комунікативними технологіями.

Завдяки цим досягненням, українська психологія все активніше входить у світовий науковий простір шляхом виконання угод про співробітництво з провідними зарубіжними науковими центрами, реалізації спільних наукових проектів, роботі у редакційних колегій зарубіжних наукових видань, участі у міжнародних конференціях, форумах тощо.

Відповідно, наші психологи все більше долучаються до вирішення проблем, що є найбільш гострими і актуальними для сучасної світової психології:

- проблема становлення особистості;
- проблема психічного здоров’я людини;
- проблема інтимно-особистісних взаємовідносин людей;
- проблема існування людини в організації;
- проблема «інформаційного вибору» і реагування людини на необроблений, не дозований і неперевірений потік інформації;
- проблема впливу політичних проблем на існування людини;
- проблема перевиконання і психокорекції (в тому числі пов’язана з делінквентністю);
- проблема ставлення до майбутнього і адиктивність;
- проблема дослідження сучасних психологічних особливостей людини (як показує практика, зокрема, дані вікової психології, які використовуються, в тому числі і для навчання студентів, є такими,

що не відповідають дійсним сучасним психологічним особливостям дітей, юнацтва та дорослих людей).

Ми впевнені, що прогрес сучасної психології пов'язаний із серйозною методологічною переорієнтацією. Якщо згадати В.І. Вернадського, центральна ідея переорієнтації має полягати в тому, що наука на сучасному етапі має розвиватися не за напрямками, а за проблемами, які ми тільки що назвали. Причому саме на стиках проблем слід очікувати найбільш яскраві і кардинальні нові результати. Такий підхід, до речі, забезпечить, нарешті, дійсну, а не декларовану лише цілісність підходу до вивчення психіки людини.

В основу, такого, проблемного, а не галузевого підходу, пропонується покласти розроблений нами генетико-моделюючий метод. Його сутність та основні принципи дозволяють вирішувати вказані (і інші проблеми) в межах цілісного підходу, в їх розвитку і становленні. Вирішення проблеми викличе інтенсифікацію і наукових напрямів [1; 2].

Пропонований підхід є схожим на те, що намагалися зробити в Радянському Союзі педологи. Але подібність ця більш зовнішня, настільки протилежно-різним є суспільство, і настільки змінилася психологія, як наука. Його реалізація, наголосимо, можлива, на наш погляд, на основі дійсного впровадження генетико-моделюючого методу наукового вирішення реальних проблем.

Чому на впровадженні саме цього методу ми наголошуємо? Головне полягає в тому, що кожна з перерахованих (і не перерахованих проблем), так чи інакше є проблемою особистісною. Тобто – вона стосується не окремих компонентів існування людини, а цілісної особистості як такої. З іншого боку, проблема завжди існує в розвитку: вона має власні витoki, динаміку плину, тенденції завершення і весь цей процес протікання проблеми проходить в умовах фактичної єдності її (проблеми) з внутрішнім світом особистості, що розвивається. «Ухопити» цей плін, цю специфіку і єдність і дозволяє генетико-моделюючий метод [3; 6].

Генетико-моделюючий метод має наметі вивчення самої цілісної особистості, що саморозвивається. Технологія методу (принцип єдності генетичної і експериментальної ліній розвитку) передбачає проведення дослідження в максимально природних умовах існування особистості і створення актуального простору реалізації самою особистістю численних можливостей моделювання власного розвитку та існування [3].

Жива істота, яка починається в материнському лоні, є споконвічно «плоть від плоті» твором двох людських істот. Соціальне (весь неосяжний досвід поколінь, привласнений і сконцентрований у двох люблячих істотах – батьках) Опредметнюється і втілюється в дивне створіння – нову біологічну істоту, але... не лише біологічну, а саме – біосоціальну. Нужда двох, біосоціальна за природою, нужда їх один в одному і нужда у власному продовженні – творінні, породжує це творіння і продовжується в ньому, реалізуючись у різних потребах, і забезпечує, в тому числі, і те, що називається «вростанням в культуру». Нужда виступає і носієм віковичного досвіду людини (і як біологічної, і як соціальної істоти) водночас, вона є витокom особистісної активності – активатором, енергія якого ніколи не згасає, тому що вона втілюється і відновлюється у новому житті .

Коли ми спостерігаємо (досліджуємо) людську дитину в перший період існування після фізичного народження, наш чуттєвий досвід (або й експеримент) надає нам інформацію про окремі частини, їх взаємозв'язок, функціонування. При цьому щось дуже головне, суттєве, залишається поза нашим чуттєвим досвідом, але ми знаємо про це. Ми знаємо, що це – жива, людська істота, що в основі її існування – дія біосоціальної нужди, що вона, істота, вже зараз є втіленням всього природного і культурного досвіду і конкретно – своїх батьків, що вона готова стати особистістю, і ми можемо уявити, якою вона стане (і біологічно, і соціально) [4].

Це знання – не менш реальне, ніж те, що ми отримуємо в чуттєві плані, воно просто – інше. Й.В. Гете дуже давно назвав таке знання напрочуд вдало – «точна фантазія»: тобто, це наша вільна побудова, але вона нібито «не зовсім» вільна, оскільки є водночас і точною, адже ґрунтується на надійних емпіричних даних. Це є наше проектування цілісного об'єкта вивчення. Але ця «точна фантазія» не охоплюється існуючими у психології дослідницькими процедурами. Вона або «мається на увазі», або підмінюється якимись частковими поняттями – домислами, які, взагалі-то, ніякого відношення до об'єкта вивчення не мають. Це є феномен, перед яким психологія в усіх її напрямках і проявах завжди зупинялася, і заявляла, що далеко не все може бути дане в досвіді. Ми вважаємо інакше. Якщо чуттєвий досвід виявляється недостатнім у поясненні феномена особистості, немає

смыслу ні зупинятися, ні привчати думку до спекулятивних хитросплетінь. Треба подолати цей недолік шляхом розширення і якісної зміни досвіду. Підкреслимо: мова йде не лише про розширення (скільки б нових методик і технік ми не застосовували, якщо вони виходять з існуючої парадигми то нічим не допоможуть). Необхідна саме якісна зміна, тобто зовсім інший і новий досвід, який відповідав би сутності самого явища, що вивчається.

У такому випадку суттєвим є єдність: природа – олюднена, людина – оприроднена. Сама ця фраза, звичайно, нічого не дає в пізнанні, але без неї ми не можемо йти далі, вона – точка відліку. Тому що олюднена природа і оприроднена людина – це є феномен (а не лише констатація), і як такий він має різні форми існування. Одна з них – біосфера як єдність, а інша – людська істота як єдність. В останній ця єдність викликається і утримується нуждою, біосоціальною за своєю сутністю [5; 6].

Набуття якісно нового досвіду вимагає нового методу дослідження, адекватного і об’єкту, і вихідним положенням. Це не може бути аналітичний метод, оскільки нужда як вихідна суперечлива єдність біологічного і соціального не розкладає, а створює, інтегрує цілісну особистість у процесі її онтогенезу. Отже, це має бути метод, який би моделював генезу особистості. Ми називаємо його – генетико-моделюючим, оскільки ця назва максимально відповідає його сутності.

Особистість є складною системою, що саморозвивається, тобто сама моделює і реалізує власну генезу. Для того, щоб науково дослідити цей процес, а отже, й дослідити саму особистість, ми маємо створити такі способи і форми вивчення, які б не переривали й не зупиняли його штучно, а викликали, співіснували б із ним. В ідеалі – це є співіснування за принципом сполучальності: ми повинні дати змогу особистості (об’єкту вивчення) вільно функціонувати і розвиватися за власними законами, але водночас надавати їй такі можливості (природні і соціальні), які підлягають емпіричній фіксації і верифікації.

Генетико-моделюючий метод, як уже сказано, не є, власне, аналізом. Водночас, він, як і будь-який науковий метод, обов’язково має аналітичну складову. Не на підставі тільки даних чуттєвого досвіду, і не на підставі тільки емпіричного мислення, а в результаті поєднання цих двох складових з третьою – «точною фантазією» (або – креативністю), ми повинні виокремити в цілісній особистості такі змістовні одиниці, які були б самостійними і самодостатніми, несли в собі всю цілісність і забезпечували в своїй сукупності її (цілісності) саморозвиток і функціонування. Останнє – головне і суттєве: «одиниця» системи, що саморозвивається і саморегулюється, принципово відрізняється від тих «одиниць», що встановлювались в експериментально-генетичному методі. Образно і, водночас, абсолютно точно кажучи – вона має бути живою. Дотримання цього і буде означати відхід від редукції.

При цьому не слід забувати, що й сама особистість є дійсною «одиницею» існування і розвитку людської психіки. І в цій своїй іпостасі вона далі не розкладається. Психіка людини – особистісна, і цей вираз означає, що будь-яке дослідження будь-якого часткового процесу чи явища буде адекватним лише тоді, коли це останнє розглядатиметься як змістовне відгалуження особистості, і лише тоді воно стане зрозумілим (зазначимо, що це не враховується в психології далі ніж декларація)

Нужда як суперечлива, рухлива і енергетична єдність біологічного і соціального втілення і можливість подальшого нескінченного втілення людського у людське те, що моделює і реалізує рух особистості, і є вихідною всезагальною одиницею носієм особистісної природи психіки людини. В своєму «розгортанні» нужда «зустрічається» із соціальними і біологічними факторами оточення людини і дає змістовні точки – одиниці тезаурусу особистості. Вони, ці одиниці, є і вузликами структури, і водночас – лініями розвитку особистості [1; 4].

Існування (функціонування, розвиток) окремих ліній розвитку особисті (змістовних «вузликів» її структури) має, таким чином, досить жорстку подвійну обумовленість – детермінованість. Всезагальний плин людської нужди «зустрічається» з факторами оточення (біологічними чи соціальними). Виникають відгалуження нужди потреби, які реалізуючись, утворюють певні специфічні міжфункціональні системи, спеціалізуються, залишаючись при цьому частинами і носіями цілісності (аналогія з тканинами і органами людського організму). Так виникає диференціація інтегрованої єдності особистості.

Згідно нашої методологічної парадигми, застосування генетико-моделюючого методу дозволить, нарешті, «повернути людину в психологію», оскільки метод дає можливість проаналізувати і водночас інтегрувати те вихідне системоутворювальне начало особистості, яким виступає нужда як унікальна єдність біологічного і соціального і їх активант. Розробка методу, таким чином, є

першочерговою і найбільш актуальною проблемою. На даному етапі нами розроблені основні принципи його побудови і застосування.

Важливий принцип генетико-моделюючого методу дослідження особистості відображає її відпочаткову природу. Це принцип єдності біологічної та соціального. Статус принципу наукового методу не дозволяє лише декларувати дану єдність, оскільки в цьому випадку він перестане бути принципом. Необхідно чітко усвідомити, що саме мається на увазі, що розуміється під єдністю?

Ми вважаємо, що складну суперечливу взаємодію біологічного і соціального є сенс розглядати у двох площинах – як фактори, що діють на особистість, і як фактори, що утворюють особистість і забезпечують її існування і розвиток «зсередини». Перша площина аналізу являє собою взаємодію «особистість – навколишній світ». У ній дійсно можна деякою мірою виокремлювати власне біологічні (природні) і соціальні фактори.

Якщо ж розглядати біологічне і соціальне як внутрішнє, особистісне, слід визнати, що ми ніколи не маємо в цьому випадку їхньої окремоті. Ми відступаємо від традиційного розгляду біологічного як спадкового і тілесного: «усередині» особистості біологічні і соціальні фактори не існують як окремі, кожен з них являє собою інобуття іншого. Будь-яка думка, образ, ідея, потреба неможлива поза біологічними структурами і функціями організму. Так само вірним є і зворотне – кожна тілесна структура, кожна біологічна функція людини - це є прояв людського єства, тобто це є те, що одвічно несе в собі як біологічне, так і соціальне втілення, і психосоматичні явища, які інтенсивно досліджуються сучасною наукою, є найкращим підтвердженням цього.

Принцип єдності біологічного і соціального відкриває дійсну сутнісну природу витоків активності особистості. Коли психологія твердить, що такими витоками є потреби, вона помиляється. Адже є дуже просте й доречне питання: а звідки виникають потреби? Крім того, дією потреб не можна пояснити саморух, саморозвиток тієї складної відкритої системи, якою є особистість.

Дотримання принципу єдності біологічного й соціального в межах генетико-моделюючого методу означає вивчення онтогенезу від його дійсного початку, дослідження механізмів виникнення потреб із нужди. В цілому, це означає розгляд у будь-якому конкретно-психологічному дослідженні існування особистості як становлення здатної до саморозвитку вихідної біосоціальної єдності.

Наступним важливим принципом побудови генетико-моделюючого методу є принцип креативності. «Зустрічі» нужди з численними і різноманітними об'єктами і явищами не просто породжують потреби, вони зумовлюють цілепокладання та розвиток власних і унікальних засобів досягнення цілей. Це є, фактично, творчість [1; 5].

Свого часу А. Адлер постулював наявність в особистості особливої інстанції – «креативного Я», яка забезпечує існування людини за власними цілями і бажаннями, сама здійснює формування своїх життєвих шляхів і стилів. Саме в цьому сенсі ми вживаємо термін «креативність». Отже, мова йде про творчу унікальність особистості, яка пронизує весь її життєвий шлях. Уже сам початок нової людини є нічим іншим, як результатом творчого акту опредметнення своєї нужди двома люблячими істотами. Вже сама по собі дана особистість є результатом і продуктом творчості. І потреба, втілена у ній, має величезний креативний потенціал, який виявляється в унікальності, гетерогенності, самоусвідомленні, самодостатності в цілому. Дійсна таємничість і загадкова унікальність людської свідомості полягає в її здатності до моделювання і самомоделювання. Саме це призводить, зокрема, до абсолютно своєрідного співвіднесення у свідомості минулого, сучасного і майбутнього. Свідомість самомоделюється, привласнюючи здібність, і моделює подальше існування людини.

Креативність є глибинною, первісною і абсолютно природною ознакою особистості - це є вища форма активності. Активність, яка створює і залишає слід, втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ. Дотриматися принципу креативності в аналізі (і в дослідженні) особистості означає «взяти» її існування в цілому, в її унікальній спрямованій єдності, в котрій вона лише й існує. І це означає реально врахувати багатозначність, неочікуваність і непередбачуваність особистості. З іншого боку, це означає віддати собі звіт у тому, що не все однозначне і прогнозоване. Усе, що ми намагаємося отримати в сучасних експериментах, є, насправді, навіть не конкретним випадком, а справжнім артефактом. І в цьому – головний недолік досліджень в галузі психології особистості. Останнє ми вважаємо дуже важливим, перш за все, методично, і тому формулюємо наступний принцип – рефлексивного релятивізму, який фіксує принципову неможливість встановлювати точні виміри і фіксувати остаточно вищі унікально-творчі вияви особистості.

Адже самодетермінація через власну нужду відкриває людині принципово ненасичувану і необмежувану можливість різноманітності буквально всіх проявів і властивостей. Наявність рефлексії як одного з найбільш цікавих і загадкових наслідків зустрічі нужди з життям людини робить це життя безмежно своєрідним, відкриває людині дійсну нескінченність ресурсів самозміни в кожному момент часу.

У цілому це явище є добре відомим: згадаймо хоча б наполегливе твердження Ф.М. Достоєвського про неосяжну глибину і непередбачуваність «дійсної, ґрунтовної особистості» кожної людини. Водночас, прагнення позитивної науки до прагматичного схематизування призводить до дуже спрощених уявлень щодо особистості людини. Принцип релятивізму (відносності) застерігає від схематизму і поверхових прогнозів – наші знання є обмеженими і завжди будуть такими: ми надійно знаємо лише про наявність рефлексивно-творчого потенціалу людини і про безмежність його проявів. У зв'язку з цим відкривається дійсна обмеженість і несерйозність спроб схематизування чи моделювання особистості. В зв'язку з цим же відкривається дійсна глибина страждань людини, якою маніпулюють, або яка сама маніпулює.

Водночас, принципи креативності і релятивізму відкривають дійсний зміст явища суб'єктності: нужда в онтогенезі ніби розгалужується. Частина її існує і функціонує так, як це було в ранньому дитинстві, як було на початку: поза волею людини забезпечується її життєздатність і плін життя в цілому. Інша «гілка» нужди спрямовується виключно на зустрічі з соціальним світом. Саме ці зустрічі породжують вищі психічні функції, цілепокладання, пристрасність внутрішнього світу, креативність. Так народжується суб'єкт.

Останній принцип генетико-моделюючого методу дослідження особистості – єдність експериментальної і генетичної ліній розвитку. На наш погляд, це дуже суттєвий момент характеристики не лише нашого методу, а й загального стану речей у культурно-історичній теорії. Ще у роботі, яка, власне, й присвячувалась розробці основних положень і методів дослідження, Л.С. Виготський геніально передбачав труднощі, пов'язані з тим, що вивчення психології вищої функції в її формуванні призводить до фундаментального (і сакраментального, між іншим) питання: чи так формується дана функція поза експериментально-генетичним методом, у «природних», так би мовити, умовах. Іншими словами: самі формуємо, і те, що формуємо, - те й вивчаємо. А як насправді, без нашого втручання?

Гостроту цього питання, на жаль, не помітили його послідовники і учні. І даремно: психологія стала «формуальною», формувальний експеримент і зараз є необхідним атрибутом дисертацій. Але ж, пам'ятаємо (?), наука повинна вивчати об'єкт за його логікою, а не власну логіку дослідника в об'єкті, що ним же й створюється. Питання залишилось поза увагою, а наскільки ж воно загостриться, коли «в психологію повернеться людина»? Адже головним стане питання, на яке зараз просто ніхто не звертає увагу: коли у дитини штучно формується (і вивчається), скажімо, опосередковане запам'ятовування способом «вращування – привласнення», сама дитина при цьому існує і розвивається як цілісність. Ми вивчаємо дискретний момент – як воно вращується, як привласнюється. А що відбувається при цьому з дитиною, з її іншими функціями і явищами? Постає кардинальне питання: а як це відбувається в інших дітей, у тих, у кого ніхто нічого не формує спеціально?

Саме цілісна особистість виходить на перший план у генетико-моделюючому дослідженні. І ми легко схилиємось до феноменологічного напрямку, коли даємо собі звіт, що тут нічого «змодельовати» не можна, не порушивши філігранно тонкий процес самомоделювання і саморозвитку. Отже, залишається тільки опис? Ні, ми впевнені, що поєднання цієї «природно»-генетичної лінії розвитку з експериментальною можливе, але не шляхом формування – привласнення здібностей, а шляхом створення в експерименті особливих умов розгортання і «уповільнення» становлення цілісних одиниць аналізу. Це має відбуватися на тлі різноманітних (але фіксованих) можливостей для самомоделювання.

Згідно зі створеною нами оригінальною теоретичною парадигмою, в основі ґенези психології особистості лежить дія нужди як генетично вихідної одиниці розвитку і існування особистості. Являючи собою енергетично ємкий інформаційний потік, нужда специфічно з'єднує біологічні і соціальні детермінанти і вступає у вигляді довічної рушійної сили саморозвитку людської істоти – особистості.

Суперечливе єднання біологічного і соціального, свідомого і несвідомого, що відбувається в «точці світу» особистості, і забезпечує її динаміку, а отже – існування, породжує найбільш важливі, атрибутивні властивості особистості. Постійний енергетичний плін нужди створює реальні передумови формування самою особистістю власне реципрокних механізмів.

Новизна, навіть сміливість нашого погляду на ґенезу особистості полягає в тому, що ми свідомо приймаємо точку зору про те, що біологічне і соціальне в особистості являють собою не співвідношення (як це зазвичай постулюється в сучасній науці), насправді ці дві фундаментальні детермінанти життя утворюють дійсну (не метафоричну лише!) єдність, і соціальне в онтогенезі людини стає біологічним. Це – кардинальна теза. Людські стосунки двох люблячих істот, сила нужди, що виявляється в них, зустрічаються, опредметнюються і утворюють твір – нову істоту, біологічну за визначенням, оскільки вона – жива. Але вона породжена соціальними стосунками, і це робить її людською живою істотою відпочатково.

Внутрішній світ нової особистості, як перша похідна від енергетики з'єднання біологічного і соціального в нужді, являє собою живу і красиву картину того, що може відбутися в результаті динамічних взаємодій і взаємопереходів біологічного і соціального. Так природа дійсно рефлексує себе в цьому диві, створеному нею.

Генетико-психологічний аналіз теорій особистості, урахування динамічної єдності біологічного і соціального дозволяє говорити про розробку реальних теоретичних підвалів генетичної моделі існування і психологічного зростання особистості. Водночас, генетико-моделюючий метод може бути на наш погляд, успішно і продуктивно застосований не лише для вирішення питань ґенезису як такого, але й інших проблем психології.

Зокрема, і в першу чергу, це стосується численних і різноманітних форм взаємодії людини з оточенням. Так ми впевнені, що більшість прикладних досліджень проблем спілкування є малоефективним в зв'язку з тим, що вивчається лише поверховий шар цього складного процесу (поведінка, рольова та статусна взаємодія тощо). Розгляд цієї проблематики крізь призму принципів генетико-моделюючого методу (єдність біологічного і соціального, рефлексивний релятивізм, креативність) дозволяє побачити цей процес зовсім в іншому ракурсі. З одного боку, особистість завжди сама моделює і розвиває процес взаємодії, саморозвиваючись в ньому. Причому, це відбувається саме завжди, навіть в умовах найбільшого авторитаризму і тиску. Так відбувається тому, що існує нескінченний потяг нужди до зустрічі з іншою людиною і її нуждою. Ці зустрічі призводять до виникнення особистісних переживань і змін внутрішнього світу індивіда.

Окремою і зовсім новою для психології проблемою є взаємодія людини з сучасними носіями інформації. З одного боку, наявність таких засобів, безумовно, відповідає сутності нужди людини, яку ми розглядаємо як єдиний енергетично-інформаційний феномен, ненасичуваність якого забезпечує постійний живий рух і саморозвиток людської істоти. З іншого боку, ефективне і адекватне використання таких носіїв вимагає серйозної готовності особистості як в біологічному, так і в соціальному плані.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У матеріалі статті висвітлено теоретико-методологічні засади розвитку сучасної психологічної науки. Важливим напрямом роботи сучасних психологів виокремлено психологічний супровід освітніх процесів на усіх рівнях. Зроблено акцент на тому, що прогрес сучасної психології пов'язаний із важливою методологічною переорієнтацією. В основу, проблемного, а не галузевого підходу, запропоновано покласти генетико-моделюючий метод, основні принципи котрого дозволяють вирішувати проблеми в межах цілісного підходу, в їх розвитку і становленні. Згідно з авторською оригінальною теоретичною парадигмою, в основі ґенези психології особистості лежить дія нужди як генетично вихідної одиниці розвитку і існування особистості.

Перспективним надалі вважаємо висвітлення генетико-психологічної проблеми структури особистості та джерел її активності.

Література

1. Максименко С.Д. Ґенезис суцтвования личности / С.Д. Максименко / К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
2. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія / С.Д.Максименко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 592 с.
3. Максименко С.Д. Генетико-моделюючий метод дослідження особистості / С.Д.Максименко // Збірник наукових праць «Психологічні науки», 2014, Випуск 2.13 (109) С. 8-15.
4. Maksymenko S.D Genesis of Personality Existence // Monography, Montreal-2015-365 p.
5. Maksimenko S.D., Serdiuk L.Z. Psychological Potential of personal self-realization.Social Welfare.Interdisciplinary Approach,6 (1), 93-100
6. Sergiy D. Maksymenko, Mykola B. Yevtukh, Yaroslav V. Tskekhmister, Kseniia S. Maksymenko, Olena O. Lazurenko Psychology and Pedagogics:Text-book.-K.:Publishing house «Slovo», 2012. - 520 p.

References translated and transliterated

1. Maksimenko S.D. Genesis suschestvovaniya lichnosti [Genesis of the existence of personality] / S.D. Maksimenko / K.: Izdatelstvo OOO «KMM», 2006. – 240 s.
2. Maksimenko S.D. Psihologiya uchlnnya lyudini: genetiko-modelyuyuchiy pldhd: monografiya [Psychology of the People's Study: Genetic Modeling Approach: Monograph] / S.D. Maksimenko. – K.: Vidavnychiy DIm «Slovo», 2013. – 592 s.
3. Maksimenko S.D. Genetiko-modelyuyuchiy metod dosldzhennya osobistosti [Genetic modeling method of personality research] / S.D. Maksimenko // Zblrnik naukovih prats, «Psihologichni nauki», 2014, Vipusk 2.13 (109) S. 8-15.
4. Maksymenko S.D. Genesis of Personality Existence // Monography, Montreal-2015-365 p.
5. Maksimenko S.D., Serdiuk L. Psychological Potential of personal self-realization. Social Welfare. Interdisciplinary Approach , 6(1), 93-100
6. Sergiy D. Maksymenko, Mykola B. Yevtukh, Yaroslav V. Tskekhmister, Kseniia S. Maksymenko, Olena O. Lazurenko. Psychology and Pedagogics: Text-book.-K.:Publishing house ‘Slovo’, 2012.-520 p.

УДК 159.923.2 : 004.77 : 316.621 – 053.6

<https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-02>

**ДОВІРА НОВИНИМ МЕДІА, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ГРОМАДЯНСЬКА АКТИВНІСТЬ
ОПОРУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ**

І.О. Бондаревська

кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7006-0979>

bondarevskaya@ua.fm

В.О. Михайленко

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки
Одеської державної академії технічного регулювання та якості

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2584-5571>

Vika_cmc@mail.ru

Бондаревська І.О., Михайленко В.О. Довіра новинним медіа, національна ідентичність та громадянська активність опору серед підлітків. В статті представлені результати емпіричного дослідження довіри новинним медіа, громадянської активності опору і національної ідентичності підлітків у віці від 13 до 16 років (№ 1439). Досить високий відсоток респондентів, яким було складно відповісти на всі питання шкали громадянської активності, може свідчити про несформованість громадянської активності опору у підлітків. Більшість позитивних відповідей респондентів по всім питанням шкали національної ідентичності свідчить про високу вираженість національної ідентичності у підлітків. Більшість негативних відповідей на всі питання шкали довіри новинним медіа, а також високий відсоток респондентів, яким було важко відповісти на всі питання даної шкали, свідчить про низьку довіру новинним медіа. Кореляційний аналіз показав наявність позитивних кореляційних зв'язків між усіма питаннями як серед юнаків, так і серед дівчат ($p \leq 0,01$). Тобто, чим вище рівень довіри новинним медіа серед підлітків в Україні, тим вище громадянська активність опору і тим вище вираженість національної ідентичності. Також, чим вище вираженість національної ідентичності, тим вище громадянська активність опору.

Ключові слова: довіра; новинні медіа; громадянська активність опору; національна ідентичність; підлітки; всеукраїнський експеримент.

Bondarevskaya, I.O., Mykhaylenko, V.A. Trust in news media, national identity and citizenship activity of resistance among adolescents. The article presents results of empirical research of trust in news media, citizenship activity of resistance and national identity among adolescents aged 13 to 16 years old (№ 1439). Quite high percentage of respondents for who it was difficult to reply to all questions of citizenship activity of resistance scale can point on lack of citizenship activity of resistance formation among adolescents. Prevalence of positive answers to all questions of national identity scale show evidence of high salience of national identity among adolescents. The least high percentage of positive answers (61,7 %) is connected to importance of Ukrainian trident symbol, the highest percentage of positive answers (77 %) is connected to feeling citizens of Ukraine. Prevalence of negative answers to all questions of trust in news media scale as well as high percentage of respondents who had difficulty in replying all questions of this scale point on low trust in news media. Correlation analysis showed positive connection between all questions among boys and girls with statistical significance $p \leq 0,01$. That is to say the higher the level of trust in news media among adolescents in Ukraine, the higher citizenship activity of resistance and salience of national identity are. Likewise, the